

УДК 746.3“18/19”:[001.891.3+004.773.7]

Т. М. Волковічер

ЗГАДКИ ПРО ЕПІГРАФІЧНУ ВИШИВКУ
КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ,
ЖУРНАЛІСТСЬКИХ СТАТТЯХ І ТЕМАТИЧНИХ
ІНТЕРНЕТ-ФОРУМАХ

У статті наводяться приклади згадувань про вишиті рушники з написами (кінця ХІХ – середини ХХ ст.) у різноманітних сучасних джерелах. Авторка наголошує на тому, що такі згадки є цінними джерелами для вивчення епіграфічної вишивки, адже не лише поповнюють наше уявлення про загальну картину рушникових епіграфів, а ще й можуть демонструвати особливості сприйняття цього явища сьогодні.

Ключові слова: епіграфічна вишивка, рушники з написами, вишиті епіграфи, вербальні тексти.

В статті приводяться приклади згадувань про вишиті рушники з написами (кінця ХІХ – середини ХХ вв.) в різних сучасних джерелах. Авторка акцентує на тому, що такі згадки є цінними джерелами для вивчення епіграфічної вишивки, оскільки не тільки поповнюють наше уявлення про загальну картину епіграфів на рушниках, а ще й можуть демонструвати особливості сприйняття цього явища сьогодні.

Ключевые слова: эпитафическая вышивка, рушники с надписами, вышитые эпитафические тексты.

The article submits some examples of mentioning embroidered towels with inscriptions (from the late XIXth to the early to mid-XXth centuries) in various contemporary sources. The authoress emphasizes the fact that such mentions are valuable sources for studying epigraphic embroidery, as they not only supplement our general notion about the scheme of towel's epigraphs, but also may show the perception of the phenomenon's peculiarities nowadays.

Keywords: epigraphic embroidery, towels with inscriptions, embroidered epigraphs, verbal texts.

У деяких працях, присвячених народній вишивці, вітчизняні та зарубіжні дослідники (найчастіше це мистецтвознавці; значно рідше – етнологи та культурологи) наводять приклади різноманітних написів на рушниках. Хоча подібні згадки не містять детального дослідження вишитих вербальних текстів, усе ж таки вони є для нас цінним джерелом вивчення рушникових епіграфів. Цьому є щонайменше три причини. По-перше, такі праці принаймні свідчать про те, що вишивання словесних текстів було не поодиноким випадком. По-друге, наведені приклади конкретних написів є вагомим доповненням до загальної картини зібраних нами епіграфічних вишивок. По-третє, у подібних згадуваннях нерідко можна побачити сприйняття самим автором рушників із написами.

Так, відомий мистецтвознавець Р. Захарчук-Чугай вказує на те, що у ХХ ст. були популярними вишиті рушники із сюжетними композиціями, написами, як-от: «*Наталка Полтавка*», «*Несе Галя воду*», «*Біля криниці*» [6, с. 136]. М. Чумак, розповідаючи про вишивку українсько-російського пограниччя, серед рушників з епіграфами називає такі: «*Под крестом моя могила, на кресте моя любов*», «*Доброе утро, Аня!*», «*С добрым утром!*», «*Доброе утро, любовь моя Ваня. 1964 г. Варя*», «*Оцэ жэ тая крыньчінька, що голуб купався, Оцэ жэ тая дівчинька, що я жіныхався*», «*Несе Галя воду*» [16, с. 310–312]. О. Березко, аналізуючи орнаментальні особливості волинських рушників, згадує і про рушник із написом (варіантом щойно зазначеного тексту «про криниченьку») «*Оце ж тая криниченька, що голуб купався, оце ж тая Маруся, в її влюбився*» [2, с. 86].

Спираючись на матеріали колекції Вінницького краєзнавчого музею, дослідниця подільського рушника Л. Анохіна дійшла висновку про те, що вишиті словесні тексти на кшталт «*Кого люблю – тому дарю*», «*Работа и мучит, и кормит, и учит*», «*Отец дочь хранит до венца, а муж до конца*» призначені «для поглиблення змісту» орнаменту [1]. В. Титаренко, розповідаю-

чи про рушники Полтавщини, зауважує, що на деяких із них могли бути вишиті «цілі уривки з молитов, пісень», і наводить приклад ще одного варіанту тексту «про криниченьку»: «*Оце тая криниченька, що голуб воду п'є. Оце тая дівчинонька, що в жениха є*» [13, с. 156]. Тексти «про криниченьку» («*Оце та криниченька, що голуб купався, оце та дівчинонька, що я женихався*») характерні і для Чернігівщини, про що дізнаємося зі статті Г. Шафранської, яка висуває гіпотезу про походження українських вишитих сюжетів від європейських gobelén. Проте дослідниця вказує і на відмінності між європейськими та українськими сюжетами: якщо у перших зображувалося світське життя, то в останніх – побут простого народу [17].

І. Гаврилова, старший науковий співробітник відділу етнографії Миколаївського обласного краєзнавчого музею (далі – МОКМ), повідомляє про три рушники з однаковим сюжетом та різними словесними текстами [4, с. 12]. На всіх трьох рушниках зображено молодіжні гуляння: хлопець, що грає на балалайці, а поряд із ним – дівчина і хлопець, які танцюють. На одному з рушників вишито: «*Ай да ты, ай да я, ай да барыня моя*»; на другому – «*Ночь не спала, рушникъ вышивала*»; на третьому – «*Пляши, Варюшка, на моей пирушке*». Також І. Гаврилова описує сюжетні рушники з колекції МОКМ із написами «*Литела и села*», «*Охотники едут за добычей*», «*В гай зелёный на отдых*» [4, с. 14–15].

У статті «Тайна, рассказанная рушником» старшого наукового співробітника Музею історії міста Краматорськ Н. Звонарьової аналізуються рушники з епіграфами: «*Оцеж тая крынычынька що голуб купався 1928 Ф Щ года, Оцеж тая дивчынонька що я жыныхався 1928 Ф Щ года*» (подана його фотографія), «*Відкіля це ти узьявся? Де ти досі пропадав?*» [8]. В іншій роботі «Схемы вышивки стали удачным маркетинговым ходом» [7] цієї ж дослідниці подається фото рушника із написом «*Эх ну пляши Варюша на моей пирушке*».

Директор комунального закладу культури «Ясинуватський етнографічний музей» Т. Склярова у статті-запрошенні до музею дає характеристику кільком рушникам, наявним в експозиції, що містять такі вербальні тексти: *«Щирою рукою рушник вишивала і щастя у Бога для себе прохала», «Умивайся біленько, утирайся сухенько», «Було б тобі, Грицю, нас двох не любить», «Не трудна моя робота, вишивать була охота»* [11].

Співробітник відділу етнографії Харківського історичного музею О. Пантелей, розповідаючи про колекцію рушників, зауважує, що багато з них містять написи дидактичного характеру: *«Щирою рукою рушник вишивала і щастя убога за себе прохала», «Над крестом моя любовь, под крестом моя могила», «На распутье кобзарь сидит и на кобзе играет, кругом парни и девушки – как мак цветет», «Еж пирог с крупами, держи язык за зубами», «Тяжко важко в світі жити сироті без родини...», «Як умру, то поховайте...», «Милий із милою гуляє, скоро в Маньчжурію уезжає...», «Храни тебя бог»* [10].

Завідувач фондів Олександрівського районного краєзнавчого музею (Кіровоградська область) В. Білошайка присвячує свою статтю одному рушникові 1933 року: *«Милий, покидаєш мене. Смерть не страшна мне. За що сльози ллюця. Любов дорога»*, – вишила на рушнику дівчина, яка залишилась вірною своєму коханому на все життя. Параска Семенівна так і померла у шістдесят вісім років незаміжньою... Розлучив голуб'ят голодомор» [3].

Історію ще одного рушника, але вже із щасливою кінцівкою, розповідає директор Гусятинського районного комунального краєзнавчого музею О. Гофман: *«Довго ходив хлопець до дівчини і покинув через злі язики. Бабуся дівчини намовила її вишити рушник-подарунок зрадникові зі словами народних поговірок. Допомогло. Парубок повернувся, одружився на дівчині й виростили вони четверо синів і дві доньки. А рушник все життя лежав у скрині як оберіг їхнього сімейного щастя»*

[5]. «Рушник-чудодійник» містив такі вишиті слова: «*Коли ти така, то я не хочу і дивитися на тебе*» (з одного кінця), «*Який же ти дурень*» (з іншого кінця) [5].

Джерелом збирання рушникових епіграфів можуть також бути і статті журналістів про різноманітні виставки народного мистецтва. Так, у «Полтавському віснику» розповідається про виставку під назвою «Полтавщини усе життя на рушниках читати можна». У статті міститься фото рушника із написом: «*Трудна була робота в мене шить була охота шито 1928 р на памят дочері сво..*». Автор статті П. Москалюк зауважує, що цей експонат «розповідає зворушливу історію про лихоліття голодомору» [9]. Про іншу виставку «Обереги нашого роду», що проходила у м. Полтаві майже одночасно із згаданою вище, інформують «Новини Полтавщини» [15]. Серед експонатів можна побачити й епіграфічні рушники, як-от: «*Умывайся бѣленько утирайся сухенько*», «*Пряди моя пряжа пряди не ленися*».

У Всеукраїнській щотижневій газеті «Сіверщина» надрукована стаття О. Ясенчука «Узором скрашене життя» про однойменну виставку у військово-історичному музеї м. Чернігова. Автор статті, окрім подання двох світлин епіграфічних рушників, робить ще й емоційну характеристику одному експонатові: «Унікальні вишиті написи, що свідчать про неповторність чернігівської говірки, зможе побачити допитливий шанувальник старовини: “*Хоч трудна була робота, зато ткать була охота*”, – вишито на одному з них [рушників. – Т. В.]» [18].

Про етновиставку речей, зібраних приватним колекціонером Ю. Дахно, розповідає Є. Тютюник у газеті «Урядовий кур'єр». Авторка статті подає фотографії двох рушників з епіграфами «*Лугом иду коня веду розвивайся луже сватай мене козаченько люблю тебе дуже ой хоч...*» та «*Оце ж тая хатиночка, оце ж ті тополі тут зо мною козаченько розмовляв до-*

волі». У самому ж тексті статті Є. Тютюнник згадує рушники з написами «Гість буде», «Сватай мене, козаченьку, люблю тебе дуже», «Пішов мій Гриць до Китаю – може й не вернеться», «Була жінка мужика за чуприну взявши», «Оце ж тая хатиночка, оце ж ті тополі, де ми говорили з козаком доволі» [14]. Як бачимо, сама журналістка передає зміст вишитих епіграфів не дослівно. На першій світлині читаємо такий напис: «Лугом иду коня веду розвивайся луже сватай мене козаченько люблю тебе дуже ой хоч...» (з одного кінця рушника), а Є. Тютюнник подає його у зредукованому варіанті: «Сватай мене, козаченьку, люблю тебе дуже». Рушник на іншому фото містить епіграф «Оце ж тая хатиночка, оце ж ті тополі, тут зо мною козаченько розмовляв доволі». Авторка статті робить зміщення акцентів з «козаченька» на «ми з козаком»: «Оце ж тая хатиночка, оце ж ті тополі, де ми говорили з козаком доволі». Це яскравий приклад того, як утворюються варіанти фольклорних текстів.

Подібне явище доводилося спостерігати і під час фольклористичних експедицій. Так, на Сорочинському ярмарку 2014 року були виставлені кілька рушників початку ХХ ст., на одному з яких містився епіграф «Вишивать була охота» (був виставлений лише один кінець рушника; інший кінець був прихований). На наше прохання: «А можна подивитися інший край рушника, що там за напис?» продавець люб'язно дозволив перегорнути, при цьому прокоментував: «А з іншого кінця написано “Не було роботи”, “Не було роботи, вишивать була охота”»¹. Насправді ж з іншого кінця рушника було вишито «Не трудная моя работа» («Не трудная моя работа, вишивать була охота» – повний варіант напису). Таким чином, був утворений ще один варіант вишитого фольклорного тексту, але вже в усній формі. Цей випадок ще раз підтверджує той факт, що, незважаючи на фіксованість вишитих епіграфів, вони функціонують за законами фолькло-

ру, адже побутують у численних варіантах, а не як єдиний сталий текст.

Не менш цікаві матеріали для аналізу епіграфічних рушників можна побачити на сторінках інтернет-форумів вишивальниць. Так, відвідувачка одного з подібних веб-сайтів прикріпила фото рушника своєї прабабусі з проханням потлумачити зміст цієї вишивки (напис на рушникові – *«Подъ крестомъ его могила 1914 г»*). Майстрині розшифровують: *«Подібний рушник був в моєї прабабусі, я вже писала про це на форумі. “Во Хресте моя любовъ, под крестом моя могила”*. Рушник для поховального обряду: на віко під хліб може використовуватись, а потім лишається на хресті, який встановлюють на могилі тощо» [12]. Щодо самого тлумачення, до речі, можна посперечатися.

На вже згаданому Сорочинському ярмарку 2014 року нам довелося поспілкуватися з донькою жінки, яка вишила два рушники з варіантами цього тексту *«Подъ крестомъ моя могила, на крестѣ моя любовъ 1950»* та *«Под крестом моя могила, на кресті моя любовъ, Там застигла моя сила й закипіла моя кров 1947 г. Шила Мірошник Мотя»*. За свідченням доньки вишивальниці, такими рушниками могли виряджати на війну; пізніше (зокрема, у 1947 р., у 1950 р.) теж вишивали, «перемальовуючи візерунки, які подобалися»². Ще один варіант використання рушника з варіантом цього напису (*«Под крестом моя могила, на кресте моя любов»*) подає Віра Іванівна Старченко, завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Під час особистого спілкування (24.06.2016) науковий співробітник музею, вказуючи на сліди від цвяхів на рушнику, повідомила, що він міг висіти на стіні у хаті як шанування пам'яті померлого: *«...Були почуття до людини...»*³. При цьому В. Старченко не виключає можливості іншого призначення рушника (наприклад, як поховального). Очевидно, вико-

ристання вишивок з подібними написами могло бути різне, проте нашим завданням є не з'ясування точного призначення конкретного виробу, а зібрання якомога більшої кількості народних і наукових припущень щодо можливого застосування таких рушників.

У цій статті ми зосередили увагу не на дослідженні вишитих епіграфів, а на їхньому згадуванні загалом. Як бачимо, згадки про написи на рушниках можна знаходити як у наукових роботах, так і в журналістських статтях та на інтернет-форумах сучасних майстринь-вишивальниць. Ці згадки є цінними джерелами для вивчення епіграфічної вишивки, адже вони часто не лише засвідчують той чи інший напис, а й демонструють сучасне сприйняття подібних текстів (і в наукових колах, і в народі). Особливості утворення нових варіантів вишитих вербальних текстів кінця ХІХ – середини ХХ ст. (а також міркування про можливе застосування епіграфічних рушників) тими, хто бачить і сприймає їх вже у ХХІ ст., можуть бути матеріалом наших подальших досліджень.

ПРИМІТКИ

¹ Записала Т. Волковічер 23.08.2014 р. в с. Великі Сорочинці Полтавської обл.

² Записала Т. Волковічер 23.08.2014 р. в с. Великі Сорочинці Полтавської обл.

³ Записала Т. Волковічер 24.06.2016 р. в м. Полтаві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анохіна Л. С. Подільський рушник в колекції Вінницького краєзнавчого музею [Електронний ресурс] / Л. С. Анохіна // Етнографія Поділля. – Квітень, 2006 рік. – Режим доступу : http://www.museum.vn.ua/articles/etno/anohna_ls_mvnnitsya_podlski.html.

2. *Березко О.* Особливості виготовлення та орнаментування рушників Шацького, Любомльського та Старовижівського районів (за фондами Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки) / Оксана Березко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Шацьке озеро у світовій та українській історії. Матеріали XLV Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції.* – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – Вип. 45. – С. 83–86.

3. *Білошапка В.* Український вишитий рушник 1933 року з фондів Олександрівського районного краєзнавчого музею [Електронний ресурс] / Василь Білошапка. – 16.01.2009. – Режим доступу : [http://prostir.museum/ua/post/27784](http://prostir.museum.ua/post/27784).

4. *Гаврилова І. В.* Сюжетні рушники в колекції Миколаївського обласного краєзнавчого музею / І. В. Гаврилова // *Десяті ювілейні історико-культурологічні слов'янознавчі читання (24–30 травня 2005 р.).* – Миколаїв : Південнослов'янський інститут Київського Славістичного університету (Миколаївське відділення), 2005. – С. 10–15.

5. *Гофман О.* Магічна сила стародавніх рушників [Електронний ресурс] / Ольга Гофман // *Вільне життя плюс.* – 15.09.2010. – № 71 (15183). – Режим доступу : http://vilne.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6698:magichna-syla-starodavnyh-rushnykiv&catid=19:post&Itemid=26.

6. *Захарчук-Чугай Р.* Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина / Р. Захарчук-Чугай. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. – 336 с.

7. *Звонарева Н. С.* Схеми вишивки стали удачним маркетинговим ходом [Електронний ресурс] / Н. С. Звонарева // *Восточный проект.* – 14.04.2014. – Режим доступу : <http://www.vp.donetsk.ua/projekt/melodiya-rushnika/11201-skhemy-vyshivki-stali-udachnym-marketingovym-khodom.html>.

8. *Звонарева Н. С.* Тайна, рассказанная рушником [Електронний ресурс] / Н. С. Звонарева // *Краматорская правда.* – 06.04.2014. – Режим доступу : http://krampravda.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4710:2014-04-06-07-59-46&catid=32:culture&Itemid=59.

9. *Москалюк П.* На виставці представили сучасні й старовинні рушники [Електронний ресурс] / П. Москалюк // *Полтавський вісник.* – 14.06.2013. – Режим доступу : <http://www.visnyk.poltava.ua/articles/1371199083/>.

10. *Пантелей О. М.* Рушники із колекції Харківського історичного музею [Електронний ресурс] / О. М. Пантелей // *16 Сумцовські читання: Кон-*

ференція, присвячена 90-річчю з часу заснування Харківського історичного музею. – Харків, 2010. – Режим доступу : <http://museum.kh.ua/academic/symposium-conference/2010/article.html?n=125>.

11. *Склярюва Т.* Є скарби, допоки їх шукають... [Електронний ресурс] / Т. Склярюва. – 11.08.2012. – Режим доступу : <http://ya.dn.ua/content/%D1%94-%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D1%97%D1%85-%D1%88%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C/>.

12. Спілкування за вишивкою : [Інтернет-форум]. – Режим доступу : <http://vyshyvanka.ucoz.ru/forum/18-68-1>.

13. *Титаренко В.* Полтавський традиційний рушник: минуле і сучасне / В. Титаренко // Полтавщина: історичні шляхи та перспективи розвитку. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 70-річчю утворення Полтавської області: 19 вересня 2007 року. – Полтава, 2007. – С. 154–158.

14. *Тютюнник Є.* Має Юрій голку – проворну і ловку. У чернігівському Колегіумі презентовано колекцію речей, зібраних жителем села Москалі [Електронний ресурс] / Євдокія Тютюнник // Урядовий кур'єр. – 09.12.2011. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/maye-yurij-golku-provornu-i-lovku/>.

15. У Полтаві можна подивитися рушники та ікони сторічної давнини [Електронний ресурс] // Новини Полтавщини. – 05.06.2013. – Режим доступу : <http://np.pl.ua/2013/06/u-poltavi-mozhna-podyvytysya-rushnyku-ta-ikony-storichnoji-davnyny/>.

16. *Чумак М.* Сучасні трансформації рушників українсько-російського пограниччя / Марія Чумак // Матеріали до української етнології. Щорічник : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – 2012. – Вип. 11 (14). – С. 308–314.

17. *Шафранська Г.* Народні рушники Чернігівщини [Електронний ресурс] / Г. Шафранська // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 1–2. – С. 65–68. – Режим доступу : http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N1_2/Art11.html.

18. *Ясенчук О.* Узором скрашене життя [Електронний ресурс] / Олександр Ясенчук // Сіверщина. – 04.07.2009. – Режим доступу : <http://siver.com.ua/news/2009-07-04-2241>.

SUMMARY

The paper undertakes a concise survey of mentioning epigraphic embroidery through the late XIXth to the early to mid-XXth centuries in contemporary scientific investigations, journalistic articles, and theme internet forums.

With regard to the scientific investigations under study, in the most cases there were enumerated several widespread towel's inscriptions. Some authors give their own considerations either on the genesis of plots or the pragmatics of embroidered verbal texts. For instance, H. Shafranska hypothesizes about the descent of Ukrainian towels with plots (having pictures of everyday scenes) from European tapestries (representing the high life). L. Anokhina states that the inscriptions deepen the content of an ornament. Some other articles examined, on the contrary, deals with a concrete towel with a verbal text while presenting the detailed history of the towel's creation. All the sources under consideration are useful for us, since the former give a general conception on the most popular embroidered epigraphs (usually, of a certain locality), while the latter describe the specific cases of creating towels with inscriptions and their dedications to various events.

Journalistic articles often contain emotional assessments of towel's epigraphs, being none the less consequential for us, inasmuch as they reflect contemporary perceptions of embroidered folkloric texts of the late XIXth to the early to mid-XXth centuries. For the same reason worthwhile also are the attempts of treating the pragmatics of a towel with an inscription made by contemporary needlewomen.

Furthermore, it has been noticed that in some sources under consideration, an embroidered verbal text is quite often conveyed non-literally hereby being a sign of its continuance as a folkloric one, i.e., a text that can exist in numerous variants.

The authoress makes the conclusion that not only scientific hypotheses, but also folk interpretations, as well as modern creations of new variants of embroidered verbal texts, may be utilized in the course researching epigraphic embroidery of the late XIXth to the early to mid-XXth centuries.

Keywords: epigraphic embroidery, towels with inscriptions, embroidered epigraphs, verbal texts.